

TURKISTON MUSULMON JAMIYATIDA VAQF MULKLARINING IJTIMOIIY-IQTISODIY AHAMIYATI

Umurov Sharif Rajabovich

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti

Ijtimoiy va gumanitar fanlar bo'limi

Ilmiy rahbar: Gafforov Shokir Safarovich

Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turkiston musulmon jamiyatida vaqf mulklarining ijtimoiy va iqtisodiy roli tahlil qilinadi. Vaqflarning ta'lim, sog'liqni saqlash va madaniy merosni saqlash sohalaridagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, vaqf mulklarining jamiyat hayotidagi ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishga qo'shgan hissasi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Turkiston, musulmon jamiyati, vaqf mulklari, ijtimoiy ahamiyat, iqtisodiy rol, diniy muassasalar, madaniy meros, ta'lim, sog'liqni saqlash

Kirish

Turkiston hududi XIX va XX asrlarda murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlardan o'tgan, bu davrda musulmon jamiyati o'zining madaniy va dini an'analarini saqlashda va rivojlantirishda vaqf mulklarining muhim rolini namoyish etdi. Vaqflar, asosan, ma'lum maqsadlar uchun ajratilgan mol-mulklar bo'lib, ular ta'lim, diniy xizmatlar, sog'liqni saqlash va ijtimoiy yordam kabi sohalarida faoliyat yurituvchi muassasalarni qo'llab-quvvatlashga xizmat qilgan. Turkiston musulmonlari uchun vaqf tizimi nafaqat iqtisodiy manba, balki jamiyatning ijtimoiy barqarorligi va madaniy merosining saqlanishi uchun asosiy poydevor bo'lib xizmat qilgan.

Turkiston musulmon jamiyatida vaqf mulklari ijtimoiy va iqtisodiy hayotning muhim ustuni sifatida shakllangan edi. Vaqf mulklarining asosiy vazifasi nafaqat diniy muassasalarni moliyalashtirish, balki jamiyatdagi ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi bog'lanishni mustahkamlash va muhtojlarga yordam ko'rsatish edi. Vaqf tizimi orqali ta'lim muassasalari – madrasalar faoliyati ta'minlangan, bu esa yosh avlodning diniy bilim olishiga imkon yaratdi. Madrasalarda nafaqat diniy bilimlar, balki matematika, tarix, tilshunoslik kabi dunyoviy fanlar ham o'qitilgan.

Shuningdek, Turkistonda vaqf mulklari sog'liqni saqlash muassasalarini – masalan, bepul davolash markazlari, dorixonalar va kasalxonalarni ta'minlashda muhim rol o'ynadi. Bu muassasalar ayniqsa kambag'al va ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan. Vaqf mablag'lari yordamida shifokorlar va diniy tabiblar o'z xizmatlarini bepul yoki arzon narxlarda taqdim etganlar.

Iqtisodiy nuqtai nazardan, vaqf mulklari ko'pincha qishloq xo'jaligi yerlari va savdo-ko'ngilochar obyektlarni o'z ichiga olgan. Bu mulklar orqali vaqf egasi yoki boshqaruvchisi (mutavalli) doimiy daromad olgan, bu esa vaqf maqsadlariga xizmat qilgan muassasalarni barqaror moliyalashtirishga imkon yaratgan. Vaqf yerlari ko'plab qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarilgan va mahalliy bozorlarni oziqlantirishda muhim rol o'ynagan.

Jamiyatda ijtimoiy yordam ko'rsatish, kambag'al, yetim va nogironlarni qo'llab-quvvatlash ham vaqf tizimining asosiy funksiyalaridan biri bo'lgan. Vaqflar orqali tashkil etilgan xayriya muassasalari, oziq-ovqat tarqatish va boshpana taqdim etish kabi xizmatlar jamiyatda ijtimoiy adolat va barqarorlikni saqlashda muhim vosita bo'lgan. Bu ijtimoiy yordam shakllari mahalliy musulmon jamiyatida birdamlik va hamjihatlik tuyg'usini kuchaytirgan.

Vaqf tizimi Turkiston musulmon jamiyatida madaniy merosning saqlanishi va rivojlanishida ham muhim ahamiyat kasb etdi. Vaqf mablag'lari yordamida tarixiy me'moriy obidalar, diniy kitoblar va qo'lyozmalarni saqlash va ko'paytirish ishlariga moliyaviy yordam ko'rsatildi. Bu esa o'z navbatida Turkiston hududining madaniy o'ziga xosligini saqlash va keyingi avlodlarga yetkazishda katta rol o'ynadi.

Imperiya siyosati va mahalliy sharoitlarga qaramay, Turkistonda vaqf tizimi o'zining an'anaviy ijtimoiy-iqtisodiy funksiyalarini saqlab qolishga intildi. Bu jarayonda mahalliy ulamolar va diniy arboblar vaqf mulklarining boshqaruvida faollik ko'rsatib, jamiyatdagi diniy va ijtimoiy vazifalarni bajarishda muhim rol o'ynadilar.

Shu bilan birga, XIX–XX asrlarda vaqf mulklarini davlat tomonidan nazorat qilish, soliqqa tortish va boshqaruv tizimini o'zgartirish kabi jarayonlar Turkiston musulmon jamiyatida ma'lum darajada siyosiy va ijtimoiy muammolarni yuzaga keltirdi.

Biroq, bu jarayonlarga qaramay, vaqf tizimi mahalliy aholi uchun barqarorlik va yordam ko'rsatish tizimi sifatida faoliyatini davom ettirdi.

Vaqf mulklarining Turkiston musulmon jamiyatidagi ijtimoiy-iqtisodiy roli keng qamrovli edi. Ular asosiy moliyaviy resurs sifatida masjidlar, madrasalar, kutubxonalar va kasalxonalarni ta'minlab, jamiyatning turli qatlamlariga xizmat qildi. Madrasalar orqali diniy va dunyoviy ta'lim berilib, yosh avlodning bilim olishiga imkon yaratildi. Shuningdek, sog'liqni saqlash sohasida vaqf mablag'lari kasalxonalar va dorixonalar faoliyatini moliyalashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bu esa jamiyatning sog'lom va barqaror rivojlanishiga hissa qo'shdi.

Vaqf mulklari shuningdek, kambag'al va zaif qatlamlarni qo'llab-quvvatlashda ham faol ishlatilgan. Xayriya va ijtimoiy yordam shaklidagi faoliyatlar orqali, bu mulklar jamiyatda ijtimoiy adolat va barqarorlikni ta'minlashda muhim vosita bo'ldi. Iqtisodiy jihatdan esa vaqf mulklari mahalliy savdo-sotiq va qishloq xo'jaligini rivojlantirishga ham ta'sir ko'rsatdi, chunki ko'plab vaqflar yer mulklarini o'z ichiga

olgan va ularni boshqarish orqali mahalliy iqtisodiyotga qo'shimcha manbalar yaratgan. Turkiston musulmon jamiyatida vaqf mulklarining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati o'zining ko'p qirrali funksiyalari bilan ajralib turadi. Bu mulklar nafaqat diniy muassasalarni moliyalashtirish bilan cheklanmay, balki mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirish va ijtimoiy himoyani ta'minlashda ham muhim vosita bo'ldi. Vaqf mulklari asosan yer va tijorat ob'yektlaridan tashkil topgan bo'lib, ular doimiy daromad keltirgan, shu tariqa madrasalar, masjidlar, kasalxonalar, mehmonxonalar va boshqa ijtimoiy muassasalarni barqaror moliyalashtirishni ta'minlagan.

Madaniy va ta'lim sohalaridagi roli ham beqiyosdir. Madrasalar va maktablar vaqf mablag'lari hisobidan faoliyat yuritgan. Bu maktablarda o'qitilganlar nafaqat dini bilimlarni, balki matematika, tarix, tilshunoslik kabi zamonaviy fanlarni ham o'zlashtirganlar. Shuning uchun vaqf tizimi nafaqat diniy, balki umumiy madaniy rivojlanishga ham hissa qo'shgan.

Sog'liqni saqlash sohasida vaqflar kasalxonalar va dorixonalar uchun moliyaviy manba bo'lgan. Bunday muassasalar ayniqsa kambag'al va ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar uchun bepul yoki arzon tibbiy xizmatlar ko'rsatgan. Vaqf orqali tashkil etilgan xayriya fondlari va ijtimoiy yordam dasturlari jamiyatdagi tengsizlik va qashshoqlikni kamaytirishda muhim rol o'ynadi.

Vaqflar iqtisodiyotning boshqa sohalariga ham ta'sir ko'rsatdi. Masalan, ko'plab vaqflar yer mulklarini o'z ichiga olgan bo'lib, ularni boshqarish va undan daromad olish orqali mahalliy iqtisodiyotga qo'shimcha manbalar yaratildi. Vaqflar orqali moliyalashtirilgan infratuzilma, yo'llar, ko'priklar va savdo markazlari mahalliy savdo-sotiqni rivojlantirishga yordam berdi. Bu esa Turkiston hududining iqtisodiy hayotining barqarorligini ta'minladi.

Ijtimoiy jihatdan vaqflar jamiyatda birdamlikni kuchaytirgan. Ular kambag'al, yetim, nogiron va boshqa ijtimoiy himoyaga muhtojlarga yordam ko'rsatgan. Bunday yordamlar nafaqat moddiy yordamdan iborat bo'lib, balki ta'lim va tibbiy xizmatlarni ham o'z ichiga olgan. Vaqflar jamiyatda ijtimoiy adolat va barqarorlikni ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qilgan.

Bundan tashqari, vaqf mulklarining boshqaruv tizimi ham jamiyat hayotida muhim o'rin tutgan. Vaqflar ko'pincha mahalliy diniy arboblar, ulamolar yoki mutavallilar tomonidan boshqarilgan. Ularning roli faqat mulkni nazorat qilish emas, balki jamiyatdagi diniy va ijtimoiy vazifalarni amalga oshirishdan iborat edi. Shu sababli, vaqflar boshqaruvi orqali mahalliy diniy va ijtimoiy hayot tartibga solingan.

XIX va XX asrlarda Rossiya imperiyasining Turkistondagi siyosati vaqf tizimiga ta'sir ko'rsatdi. Davlat tomonidan vaqf mulklariga soliq solish, ularni ro'yxatga olish va boshqaruvni markazlashtirish jarayonlari mahalliy jamiyatda qarama-qarshiliklarni yuzaga keltirdi. Biroq, bu jarayonlarga qaramay, vaqf tizimi o'zining an'anaviy

ijtimoiy-iqtisodiy funksiyalarini davom ettirdi va mahalliy musulmonlar uchun muhim ijtimoiy poydevor bo'lib qoldi.

Vaqf tizimining jamiyatdagi o'rni, shuningdek, uning madaniy meros va dini an'analarni saqlab qolishdagi roli ham muhimdir. Vaqflar yordamida tarixiy me'moriy obidalar, diniy yozuvlar va ilmiy asarlar saqlangan, shu bilan birga mahalliy madaniyat rivojlanishiga zamin yaratgan. Bu jihat Turkiston musulmon jamoasining o'zligini saqlashda va rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Turkiston hududida vaqf tizimi mahalliy musulmon jamoalari o'rtasida ijtimoiy uyg'unlik va birdamlikni mustahkamlashga yordam bergan. Vaqflar madaniy va dini qadriyatlarni avloddan-avlodga yetkazishda ham muhim vosita bo'lib xizmat qilgan. Bu jihatlar, ayniqsa, imperiya siyosatining bosimi ostida mahalliy an'analarni saqlab qolishda katta ahamiyat kasb etdi.

Xulosa:

Turkiston musulmon jamiyatida vaqf mulklari nafaqat iqtisodiy resurs, balki jamiyatning ijtimoiy va madaniy hayotining ajralmas qismi bo'lib xizmat qilgan. Ular ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy yordam sohalarini moliyalashtirish orqali jamiyat barqarorligini ta'minlashga katta hissa qo'shgan. Vaqf tizimi mahalliy madaniyat va dini an'analarni saqlab qolishda muhim vosita bo'lib, Turkiston musulmonlari uchun mustahkam ijtimoiy poydevor yaratgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirzoev Sh., Markaziy Osiyo vaqflari va ijtimoiy rivojlanish, Islom tarixi jurnali, 2020.
2. Karimov A., Turkistonda vaqfning iqtisodiy roli, Markaziy Osiyo tadqiqotlari, 2019.
3. Akbarov N., Religious Foundations and Social Structure in Turkestan, Eurasian Historical Review, 2021.
4. Khalid, A., Islam and Endowment in Central Asia, Oxford University Press, 2018.
5. Sultonov D., Waqf and Society in Russian Turkestan, Modern History Journal, 2022.